Олександр Пушкін

Мідний вершник

Перекладач: М.Рильський

Петербурзька повість

Передмова

Пригода, описана в цій повісті, основою має собі дійсність. Подробиці поводі запозичено з тогочасних журналів. Цікаві можуть звіритись, заглянувши до відомостей, що подає В. М. Берх.

Вступ

Край темних вод стояв він сам,
Великим відданий думкам,
І вдаль зорив. Поперед нього
Котилась річка. Тихо там
Плив човен, зладнаний убого.
Уздовж багнистих берегів
Там хат похилих ряд чорнів,
Притулок бідного чухонця,
І ліс, де промінь не світив
У млі захованого сонця,
Кругом шумів.

І думав він:
Тут зрине місто крізь тумани,
І швед, війни чванливий син,
Зустріне опір нездоланний.
Природні сили тут велять

Вікно в Європу прорубать1;
При морі непохитно стати.
Сюди із всіх кінців землі
Прилинуть в гості кораблі,—
І процвіте наш край багатий.

Сто літ пройшло, і диво з див,
Перлина у північнім краї,
З тяжких боліт, з густих лісів
Високий город виростає;
Там, де колись понурий фінн,
Природи пасерб нещасливий,
Край берегів низьких один
Свій невід закидав дрантивий
В таємні води,— подивись:
Шпилями в небо піднеслись
На велелюдному помості
Палаци й вежі; кораблі
Сюди з усіх кінців землі
Пливуть, закликані у гості;
Нева вдяглася у граніт;
Мости над нею простяглися;
На островах її сплелися
Сади в мережі темних віт,—
І віку юного столиці
Стара вклонилася Москва,
Як нововінчаній цариці
Порфіроносна удова.

Люблю тебе, дитя Петрове,
Люблю твій гордий, строгий взір,
Неви одіння гранітове
І хвиль її державний шир,
Твоїх чавунних грат узори,
Ночей задумливих твоїх

Безсяйний блиск, туман прозорий,
Коли серед книжок німих
Пишу, читаю без лампади,
І вулиць видяться громади,
І око бачить звідусіль
Адміралтейський ясний шпиль,
І, не пускавши мли нічної
На неба золоту твердінь,
Зоря, чергуючи з сестрою,
Жене короткочасну тінь2.
Люблю морозний день застиглий
Після жорстоких сніговиць,
Санки, що по Неві побігли,
Дівочих рожевіння лиць,
І танці, й шум, і барви строїв,
А в колі друзів молодих
Шипіння пінявих напоїв
І пуншів пломінь голубих.
Люблю на Марсовому полі
Вояцьку гру спостерігать,
Коли і кінна, й піша рать
Хвилюється на видноколі,
Коли в шикованих полках
Корогви мають нездоланні,
Шапки виблискують мідяні,
Наскрізь прострелені в боях.
Люблю, столице пишнозбройна,
Фортечних мурів дим і грім,
Як півночі цариця гойна
Дарує сина в царський дім,
Чи по тріумфі голоснім
Росія свято людне править,
Чи в море лави крижані
Нева односить навесні
І животворне сонце славить.

Красуйся, городе Петрів,
Будь непоборний, як Росія.
Хай стихне на віки віків
Тобі підборкана стихія,
Хай фінських вод злоба стара
В своїй замовкне ворожнечі,
І не стривожать марні речі
У сні довічному Петра!

Був час лихий, страшна пора..
Живі про неї спогадання...
Про неї, друзі, розпочну
Для вас я це оповідання,
Про долю розкажу сумну...

Частина перша

Над охмарнілим Петроградом
Шугала осінь листопадом.
В струнку ограду кам'яну
Страшні вергаючи навали,
Нева пручалась, як зо сну
В жорсткій постелі нездужалий.
Майдани морок оповив;
У вікна дощ сердито бив,
І вітер плакав за стіною.
Додому в пізній час нічний
Прийшов Євгеній молодий...
Ми знову нашому герою
Дамо наймення це. Воно
Лунає мило; з ним давно
Мої зріднилися писання.
Не треба нам його прозвання,
Хоч, може, у прадавній час
Воно по всім гриміло краї,

І Карамзін його для нас,
Як літописець, воскрешає;
Але минувся гомін той,
І слава зникла. Мій герой
Живе в Коломні, десь там служить,
Мина вельможних і не тужить
Ні по схороненій рідні,
Ні по забутій давнині.
Отож, вернувшися, Євгеній
Струснув шинель, роздягся, ліг,
Та довго він заснуть не міг,
Думки утишити щоденні.
Об чім же думав він? Об тім,
Що вбогий, що трудом тяжким
Йому судилось добувати
І незалежну долю, й честь;
Що міг би бог йому додати
Ума і грошей,— в світі ж єсть
Нероби, гультяї щасливі,
На розум бідні та ліниві,
Яким живеться хоч куди!
Що, певно, він за два лиш роки
Дістане чина; що води
Все більше має прибувати;
Що звелено мости підняти —
І що Параші з тих причин
Днів зо три не побачить він.

Тут він розніжився сердечно
У поетичній маячні:
"Женитись? А чому ж бо й ні?
Воно не легко, безперечно;
Та я людина молода,
Здорова, не боюсь труда;
Тож сяк чи так собі владнаю

Гніздечко просте, затишне,
І з нею щастя там зазнаю.
Можливо, рік чи два мине —
Посаду випрошу; Параші
Препоручу всі справи наші,
Хазяйство й догляд за дітьми...
І будем жить ми в супокої,
І тихо помремо обоє
Між унучаток любих ми..."

Так мріялось. І стало сумно
Йому в ту ніч, і він бажав,
Щоб вітер вив не так безумно
І дощ у вікна калатав
Не так сердито...
Врешті очі
Йому склепилися! Пройшли
Години буряної ночі,
І день блідий встає з імли...З
Жахливий день!
Нева ревла
Всю ніч і рвалась проти бурі
У моря займища понурі,
Та на світанні знемогла...
Уранці вільний та цікавий
Збивався юрмами народ,
Милуючись на гнівні лави,
На шумування чорних вод.
Та вітри в море не пускали
Нетерпеливої Неви,
І хвилі буйні заливали
Потоком пінним острови.
Дедалі буря скаженіла,
Нева зростала і кипіла,
В нестримний обернувшись вир.

І враз, неначе хижий звір,
На город кинулась. Від неї
Усе побігло. Спорожнів
Довкола берег... Шум валів
Підземні виповнив підвали,
До граток полились канали,
І сплив Петрополь, як Тритон,
По пояс серед водних лон.

Облога! Штурм! Вали ордою
У вікна тиснуться. Кермою
Човни з розгону б'ють шибки.
В покрові воднім рундуки,
Уламки стін, дахи, баляси,
Купецтва дбалого запаси,
Пожитки з голого житла,
Мости, що буря рознесла,
З могил розмитих домовини
Пливуть по вулицях!
Бідар
Гнів божий зрить і жде покар.
Усе — і скарб, і статок гине!
А де ж узять?
Покійний цар
Ще посідав тоді в Росії
У славі славній отчий трон;
Він вийшов смутен на балкон
І мовив: "Божої стихії
Царям не подолати". Сів
І в думі скорбними очима
Лихе видовище ловив.
Річками у лиці буйними
В озера линули, що ними
Майдани розлились. Сумним
Здавались островом палати.

Цар мовив — і по слову тім
Пливуть одважно рятувати
Серед бурхливих чорних вод
Його покірні генерали4
І страхом нелюдським опалий
І лихом спітканий народ.

А на Петровому майдані,
Де височіє у тумані
Збудований недавно дім
І непорушно перед ним,
Достоту на живих похожі,
Стоять два леви на сторожі,—
У думи вдавшися страшні,
На звірі, наче на коні,
Сидів блідий, згорнувши руки,
Євгеній. Не загину й муки
Боявся він. Він не зважав,
Що вир навколо бушував,
Йому доходячи по ноги,
Що дощ в лице його шмагав,
Що вітер навісний у нього
І шапку з голови зірвав.
У непорушному відчаї
Очей не зводив він своїх
З одного місця. Там бурхає
Юрба несита хвиль страшних,
Що повстають, як гори чорні,
Несуть там води непоборні
Уламки... Боже! боже! Там
Безумним видяться очам
Внизу, над самою водою,—
Домочок з тихою вербою
Та тин убогий: там живуть
Вдова й дочка, його Параша,

Його зоря... Чи серце рвуть
Примарні сни? Чи й доля наша,
І все життя — лиш сон пустий,
Німого неба насміх злий?
І він, мов чарами повитий,
Немов до мармуру прибитий,
Зійти не може! Навкруги
Лиш води, спінені з жаги!
І, повен гордого спокою,
У непохитній вишині,
Над роз'ярілою Невою
Сидить з простертою рукою
Кумир на бронзовім коні.

Частина друга

Аж от, наситившись гульбою,
З буяння дикого п'яна,
Нева вертається грізна,
З гучного тішачись розбою
І славну здобич за собою
Недбало кидаючи. Так
Ватага лютих розбишак,
Село опавши, ломить, ріже,
Грабує, рве; ревіння хиже,
Виття, насильство, грім проклять!,
І враз, на бистрі спавши коні,
Од невідкличної погоні
Додому вбійники спішать,
Поживу ронячи по полю.

Вода зійшла, і скрізь поволі
Одкрився брук. Жадний спізнать
І боячися знати долю,
Євгеній мій не біг — летів

До ще не втихлих берегів.
Та з перемоги охмелілі

Ще грали й пінилися хвилі,
Немов кипіла вся глибінь,
Ще піна їх поймала сива,
І дихала Нева бурхлива,
Як, з бою повернувшись, кінь.
Євгеній глянув: бачить човен;
Тривоги і надії повен,
Він перевізника гукнув —
І перевізник через річку
Із ним за плату невеличку
Між води збурені майнув.

І довго з лютими валами
Боровся звичений гребець,
І зникнути між їх рядами
З необережними плавцями
Міг легко човен — та кінець
Тому прийшов.
Біжить Євгеній,
Знайомі вулиці мина
І дивиться. Яка страшна
Картина! Сили скрізь шалені
По всьому потоптом пройшли,
Те скинули, а те змели;
Там похилилася хатина
Безсило набік; там руїна
Одна лишилася; мерці,
Немов подолані бійці,
Кругом лежать. В гіркім одчаї,
У тугу вдавшися німу,
Туди Євгеній поспішає,
Де уготовано йому

Щасливі чи недобрі вісті,
Як нерозкритого листа.
Уже й знайоме передмістя
Навколо нього вироста,
Де дім... Та що це?
Він спинився.
Пройшов, вернувся, подивився.
Ще глянув... ще... і похолов.
Тут дім стояв; отут ішов
Тинок, а тут були ворота,
Їх знесло, бачиться. А дім?
І, повен чорної турботи,
Все ходить він на місці тім,
Про щось говорить із собою,—
І, в лоб ударивши рукою,
Зареготав.
Нічна імла
Тривожне місто повила,
Та довго люди ще не спали
І поміж себе міркували
Про день погаслий.
Наче жар,
Із-за блідих з утоми хмар
Світанок блиснув у столиці,
Та не найшов уже й слідів
Біди тяжкої; багряниця
Уже покрила темне зло.
Все но-колишньому пішло.
Уже з байдужою душею
По пішоходах комашнею
Снували люди. Із нічних
Службовці закутків своїх
На працю йшли. Купець завзятий,
Віддавши вчора дань Неві,
Принади розкладав нові

І марив з ближнього узяти
За збитки. Край поріччя знов
Човни гойдались.
Граф Хвостов,
Поет, улюблений богами,
Співав безсмертними рядками
Про день, що карою пройшов.

А бідний, бідний мій Євгеній!..
Шкода! Його нещасний ум
Нанівець муки незліченні
Розбили. Бунтівливий шум
Неви та вітру оддавався
Йому в ушах. Од хмарних дум
Безоборонний, він тинявся,
Ясних не відавши годин.
Минувся тиждень, місяць,— він
Усе додому не вертався.
Його нескрашене житло
Найняв, як терміну дійшло,
Хазяїн бідному пиїті.
Євгеній там і залишив
Добро своє. Його на світі
Забули. Він удень бродив,
А спав край річки; підживлявся
З черствих подаваних шматків.
На ньому одяг весь зотлів
І геть подерся. Камінцями
Жбурляли в нього хлопчаки
І підганяли батогами
Нетерпеливі візники,
Бо він ні місця, ні дороги
Не розбирав; тягар лихий
Давив його. Він був глухий
Од шуму вічної тривоги.

І жив безтямно він з тих пір,
І не людина, і не звір,
Ніщо — ні гість у цьому світі,
Ні привид мертвий...
Якось він
Заснув на пристані. По літі
Вже йшло на осінь. З-поза стін
Вив дикий вітер. Чорний плин
Об сходи бився гранітові
І скаржився в тужливій мові,
Неначе при порозі люд,
Що марно жде на правий суд.
Бідак проснувсь. Було похмурно;
Дощ капав, вітер скиглив журно,
І з ним у темряві нічній
Перекликався вартовий...
І все Євгеній пережите
Згадав виразно: він бродити
Пішов по вулицях лунких;
Спинився враз; в очах німих,
Що чудно бігали з нестями,
Майнув непереможний жах.
Він опинився під стовпами
Нового дому. При дверях,
Достоту на живих похожі,
Леви стояли на сторожі,
І прямо в темній вишині,
На грані брили кам'яної
Кумир з простертою рукою
Сидів на бронзовім коні.

Здригнувсь Євгеній. Прояснились
Гадки жахливо. Він пізнав
І місце, де потоп шугав,
Де роз'ярілі води бились,

І тих левів, і той майдан,
І вершника, що крізь туман
Підносив голову мідяну,
Що владним помахом руки
Узкрай приморської луки
Воздвиг столицю нездоланну...
Страшний він в наокружній млі!
Яка могутність на чолі!
Яка залізна міць долоні!
А що в коні за дивний пал!
Куди ж зірвався ти учвал
І де ти станеш, гордий коню?
О можний владарю віків!
Чи ти над прірвою глухою
Не так залізною рукою
Росію ставма підхопив?5

Округ підніжжя кам'яного
Безумець обійшов блідий
І глянув, дикий та німий,
На лик державного півбога.
Забракло віддиху. Чоло
До грат холодних прилягло,
Заслались очі темнотою,
Огонь у серці запалав,
Скипіла кров. Він хмуро став
Перед подобою грізною
З зацiпенілим кулаком
І, мов улеглий силі чорній,
"А, будівниче чудотворний! —
Шепнув, забувши все кругом.—
Буде ж тобі!.." — і враз бігом
Метнувсь відтіль. Йому здалося,
Немовби цар одкрив уста
І тихо-тихо поверта

Лице, що гнівом зайнялося...
І він у безлюді нічнім
Біжить і чує, як за ним —
Неначе грому грюкотання —
Тяжке видзвонює скакання
По чорнім бруку кам'янім.
І в місячній заграві блідій,
Простерши руку в вишині,
Погрозно рине Вершник Мідний
На громоносному коні.
І цілу ніч безумець бідний,
Куди стопи свої звертав,
За ним усюди Вершник Мідний
В тяжкому тупоті скакав.

Відтоді, як йому бувати
В місцях доводилося тих,
Міг кожен по йому пізнати
Тривогу. До грудей своїх
Поквапно притискав він руку,
Немов утишуючи муку,
Кашкет поношений скидав
І погляду не підіймав
Ніколи.
Єсть на узбережжі
Маленький острів. Рибаки,
Коли додому не з руки,
Там сушать іноді мережі
Та їсти варять, чи, бува,
Самотній мрійник заплива
В легкому човнику із міста.
Нема там жодного зела.
Неначе жартом, повідь гриста
Туди домочок занесла
Старий і трухлий. Над водою

Чорнів він, ніби кущ, з імли.
Його минулою весною
Забрали відти. Не найшли
Нікого там. Лиш край порога
Безумця знайдено мого,
І схолоднілий труп його
Поховано заради бога.

Примітки. (Пушкіна)

1 Альгаротті десь сказав: "Pétersbourg est la fenêtre par laquelle la Russie regarde en Europe" ("Петербург — це вікно, через яке Росія дивиться в Європу").
2 ДИВИСЬ вірші кн. Вяземського графині Завадовській.
3 Міцкевич чудовими віршами описав день перед петербурзькою повіддю в одній з кращих своїх поезій — Oleszkiewicz. Шкода тільки, що опис його не точний. Снігу не було — Нева не була вкрита льодом. Наш опис вірніший, хоч у ньому і немає яскравих фарб польського поета.
4 Граф Милорадович і генерал-ад'ютант Бенкендорф.
5 Дивись опис пам'ятника у Міцкевича. Він запозичений у Рубана, як зауважує сам Міцкевич.